

Leidraad Oefenen op elkaar in het Vaardigheidsonderwijs

Creëren van een sociaal veilige en professionele leeromgeving binnen het vaardigheidsonderwijs en omgang met eventuele ervaren knelpunten/belemmeringen bij het oefenen op elkaar.

Samenvatting

Het vaardigheidsonderwijs is een essentieel en integraal onderdeel van de studie geneeskunde. Het is belangrijk dat eenieder (student en docent) op een veilige en professionele manier het vaardigheidsonderwijs kan volgen/faciliteren. We verwachten dat studenten actief participeren aan het gehele onderwijs- en toetsprogramma, waarbij het oefenen op elkaar (zowel in de rol van arts als in de rol van patiënt) en het ontvangen van feedback van docenten en studiegenoten een belangrijke onderwijsvorm is om de klinische vaardigheden eigen te maken en de professionele attitude te ontwikkelen. De docenten/artsen begeleiden de studenten bij dit proces. Indien een student persoonlijke knelpunten ervaart/belemmeringen heeft¹, is er een contactpersoon beschikbaar en volgt er een gesprek waarbij er, vanuit de kaders opgesteld door de desbetreffende faculteit, gekeken wordt hoe daar zo zorgvuldig mogelijk mee om kan worden gegaan. Heldere informatievoorziening voor (toekomstige) studenten, aansluitend bij de taal van de opleiding en studenten, het bespreken van verwachtingen en het maken van afspraken zijn van groot belang om het vaardigheidsonderwijs duurzaam in te richten.

Introductie

Deze leidraad is ontwikkeld door leden van de NVMO werkgroep Klinische Vaardigheden² vanuit het uitgangspunt dat oefenen op elkaar binnen het vaardigheidsonderwijs een essentieel en integraal onderdeel is van de studie geneeskunde. De leidraad dient ter ondersteuning van de diverse afdelingen van het vaardigheidsonderwijs aan de Nederlandse en ook Vlaamse faculteiten Geneeskunde bij het opstellen van eigen kaders en regels rondom het oefenen op elkaar. Daarnaast zijn er ook een aantal adviezen beschreven t.a.v. de informatievoorziening naar (toekomstige) studenten en de inrichting van het vaardigheidsonderwijs indien er knelpunten zijn vanuit studenten. Vanuit de NVMO werkgroep Klinische Vaardigheden zullen we ervaringen rondom deze onderwerpen ook met elkaar uitwisselen, zodat we met elkaar het vaardigheidsonderwijs op een duurzame manier en voor de arts van de toekomst kunnen blijven vormgeven.

¹ De reden kan zeer divers zijn en eenieder gaat hier vanuit de eigen situatie ook op een andere manier mee om. Voorbeelden zijn: het hebben van een lichamelijke beperking; het hebben van littekens/acne/bepaalde gevolgen vanuit operaties; culturele dan wel religieuze principes; gendertransitie; onzekerheid/schaamte over het eigen lichaam; angst, trauma of vanuit de kwetsbaarheid van de individuele student in een kwetsbare levensfase.

² De focus van [deze werkgroep](#) ligt op de Nederlandse en Vlaamse opleidingen geneeskunde. Deze leidraad is dan ook geschreven met het oog op het oefenen op elkaar binnen die opleidingen. Daarnaast kan dit document uiteraard wel een rol vervullen bij het vormgeven van het vaardigheidsonderwijs waarbij op elkaar wordt geoefend in andere (para)medische opleidingen.

Achtergrond

Het oefenen van het lichamelijk onderzoek op elkaar en het geheel van het vaardigheidsonderwijs inclusief het communicatie- en consultvaardigheden onderwijs is van grote meerwaarde bij de ontwikkeling van o.a. de competenties medische deskundigheid, communicatie, samenwerking en professionaliteit. Het vaardigheidsonderwijs, in het Raamplan 2020 wordt gesproken over “gesimuleerde beroepssituaties”, draagt zo bij aan het voldoen aan de eindtermen van de artsenopleiding.

In de afgelopen jaren hebben verschillende faculteiten gemerkt dat het oefenen op elkaar, en dan met name het zich beschikbaar stellen als proefpersoon (patiëntrol aannemen), steeds vaker ter discussie wordt gesteld. Algemeen is er vanuit de werkgroep een grote mate van bewustzijn dat zorgvuldigheid rondom de inrichting van het vaardigheidsonderwijs, de borging van (sociale) veiligheid en de ondersteuning van de ontwikkeling van een professionele attitude van de toekomstige zorgprofessional in het vaardigheidsonderwijs zeer belangrijk is. Tegelijkertijd erkennen we dat het oefenen op elkaar geen vanzelfsprekendheid is, waarbij alle betrokkenen een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben.

In deze leidraad worden de volgende onderwerpen verder toegelicht.

- Wat zijn uitgangspunten binnen het vaardigheidsonderwijs?
- Waarom oefenen studenten op elkaar in het vaardigheidsonderwijs?
- Recht doen aan elkaar en een (sociaal) veilige leeromgeving creëren en behouden.
- Onderwerpen om aan te denken bij het beschrijven van kaders per opleiding indien een student een knelpunt ervaart bij het oefenen op elkaar¹.
- Adviezen t.a.v. het inrichten van het vaardigheidsonderwijs en de informatievoorziening.

In bijlage 1: Onderscheid ‘ongemak’, ‘knelpunt oefenen op elkaar’ en ‘ervaren van een ongewenste situatie’.

Wat zijn uitgangspunten binnen het vaardigheidsonderwijs?

De eindtermen van het vaardigheidsonderwijs (eind Bachelor/eind Master, Raamplan 2020) zijn voor alle studenten hetzelfde. De inrichting van het vaardigheidsonderwijs berust op een aantal (didactische) uitgangspunten om deze eindtermen voor elke student mogelijk en organisatorisch haalbaar te maken. Het onderwijs is daarbij voor eenieder toegankelijk binnen een aantal grenzen/kaders/mate van evt. uitzondering die iedere opleiding/faculteit zelf nader kan bepalen.

- Studenten participeren actief in het gehele onderwijs- en toetsprogramma van het vaardigheidsonderwijs. Dat houdt in dat studenten aanwezig zijn bij de trainingen/lessen van het vaardigheidsonderwijs en zowel in de rol van ‘arts’ als ‘patiënt’ deelnemen aan deze trainingen.
- Het oefenen op elkaar gebeurt vanuit het algemeen principe (‘implied’) informed consent; Het inschrijven voor en het volgen van de studie impliceert dat de student bekend is met gestelde verwachtingen rondom het vaardigheidsonderwijs en het oefenen op elkaar. Ook de omgang/bejegening naar elkaar en communicatie tijdens het vaardigheidsonderwijs speelt hierin een rol.

- Goede informatievoorziening voorafgaand aan én bij aanvang van de studie geneeskunde³ is hierin essentieel, waarbij duidelijk naar voren komt dat het oefenen op elkaar integraal onderdeel uitmaakt van de studie geneeskunde.
- Er is duidelijke en uniforme informatie (incl. regels/richtlijnen, gedragscode) beschikbaar over het oefenen op elkaar en wat daarbij komt kijken en met wie contact opgenomen kan worden indien er vragen zijn/knelpunten worden ervaren. Deze informatie en regels, richtlijnen en/of gedragscode maken ook actief onderdeel uit van het onderwijsprogramma.
- Studenten volgen het onderwijs op een veilige en professionele manier voor zichzelf, met respect voor elkaar en docenten.
- Wat er tijdens het vaardigheidsonderwijs plaatsvindt t.a.v. privacy van studenten blijft binnenskamers (geheimhouding en integriteit) en is al in lijn met het beroepsgeheim van een zorgprofessional.
- Het blijft onderwijs waarbij we met elkaar (onderwijscoördinatoren, docenten, studenten en ondersteunend personeel) verantwoordelijk zijn voor een professionele omgang met elkaar en het creëren van een (sociaal) veilige en stimulerende leeromgeving. De studenten hebben hierbij ook een verantwoordelijkheid om met elkaar veiligheid in de groep te creëren en te behouden.
- Vanuit het vaardigheidsonderwijs zijn wij ons ervan bewust dat het oefenen op elkaar niet vanzelfsprekend is voor eenieder. Dat er een bepaalde spanning/nervositeit/drempel is; dat er bij studenten een proces plaatsvindt van ‘wat zijn mijn grenzen’, ‘wat zijn de grenzen van de ander’, ‘hoe voel ik me hierbij’ en ‘hoe kan ik daar mee omgaan’. Vanuit het vaardigheidsonderwijs begeleiden we de studenten bij dit proces.
- De infrastructuur van het vaardigheidsonderwijs/gebouw/inrichting van onderwijskamers stimuleert een veilige leeromgeving en ondersteunt de borging van de privacy en (sociale) veiligheid van studenten.
- Iedere docent (hij/zij/hen) kan altijd de taak en rol van docentschap vervullen en feedback geven aan studenten tijdens het onderwijs.
- De docent begeleidt de training en stimuleert hierbij de professionele omgang met elkaar en bewaakt waar mogelijk de (sociale) veiligheid in het onderwijs. Indien er zich situaties voordoen wordt dit met elkaar bespreekbaar gemaakt.

Waarom oefenen studenten op elkaar in het vaardigheidsonderwijs?

Voor het vaardigheidsonderwijs zijn verschillende manieren/methodes/onderwijsvormen beschikbaar die elk hun organisatorische en financiële consequenties hebben. Naast het onderwijs met modellen/fantomen (bv. om procedures als het aanbrengen van een infuus te oefenen), het gebruik van getrainde personen (voor bv. het gynaecologisch onderzoek) en simulatiepatiënten blijft het oefenen op elkaar een essentieel onderdeel om de ontwikkeling van de vaardigheden van een basisarts te ondersteunen.

- In de trainingen klinische vaardigheden oefenen studenten uitgebreid hun vaardigheden, waarbij studenten direct feedback krijgen van docenten en van hun studiegenoten (onderlinge feedback).
- Er is een principe van wederkerigheid in het oefenen op elkaar: studenten kunnen leren van elkaar, geven elkaar gericht feedback ('peer'-teaching) en we verwachten hierbij dat eenieder in principe ook als 'patiënt' fungeert.

³ Voorafgaand; bv. voorlichtingsdagen, informatie op website van de Universiteit. Bij aanvang; bv. introductieles of -college.

- Door veel (meestal gezonde) medestudenten te onderzoeken, leren studenten de grote variatie van 'normale' onderzoeksbevindingen kennen.
- De 'patiënt' kan de 'arts' die deze onderzoekt feedback geven als het onderzoek volgens diegene niet helemaal correct wordt uitgevoerd (bijvoorbeeld te ruw of juist te voorzichtig of qua techniek). Tegelijkertijd kunnen studenten geneeskunde, omdat ze samen in het leerproces zitten, elkaar ook helpen bij het ontwikkelen van vaardigheden en het begrip van de vaardigheid zelf.
- Het is een betekenisvolle ervaring voor aankomend artsen om te voelen hoe het is om zelf een onderzoek te ondergaan, om te ervaren dat het ertoe doet welke instructies (in welke taal, op welke manier) aan patiënten worden gegeven en hoe de interactie is van 'arts' naar 'patiënt' voorafgaand, maar ook tijdens en na het onderzoek.
- Studenten leren omgaan met situaties die mogelijk belemmerend zijn om een onderzoek goed uit te voeren. Bijvoorbeeld zich ongemakkelijk voelen om naar iemands lichaam te kijken en het aan te raken of de angst om als 'arts' de ander pijn te doen. Maar ook het leren omgaan met kleding die in de weg zit of juist te oefenen op een diversiteit aan mensen.
- Door het regelmatig kunnen oefenen van de vaardigheid zullen studenten zich meer bekwaam voelen (en vertrouwen hebben in eigen kennis, vaardigheden en attitude), waardoor de studenten de transfer naar de werkplek (authentieke situaties) makkelijker kunnen maken. Tegelijkertijd zal ook de patiëntveiligheid meer geborgd worden.

Het recht doen aan elkaar en een (sociaal) veilige leeromgeving creëren en behouden.

In de uitgangspunten is reeds aangehaald dat een veilige leeromgeving van groot belang is voor het vaardigheidsonderwijs en het oefenen op elkaar. De volgende aspecten zijn daarop een aanvulling.

- Het vaardigheidsonderwijs draagt zorg voor duidelijke informatie over het onderwerp en maakt de doelen van de training/les tijdig beschikbaar voor studenten. Het is daarbij aan te raden om met elkaar (docenten en studenten) afspraken te maken over de verwachtingen en regels binnen het vaardigheidsonderwijs.
- Het is verboden om ongeoorloofd devices zoals foto en/of camera-apparatuur in te zetten tijdens het vaardigheidsonderwijs.
- Het is behulpzaam om algemene en les-specifieke adviezen t.a.v. kleding voor het vaardigheidsonderwijs te geven aan studenten, bv. het dragen van sportbroekje/sportbeha, geen string of loszittende boxersshort. Zodat het voor de student zelf, diegene die het onderzoek uitvoert, de medestudenten en de docent professioneel is.
- Bespreek ook met elkaar binnen het vaardigheidsonderwijs hoe je om wilt gaan m.b.t. specifieke onderwerpen als bv. het onderzoek van het hart, het liesonderzoek en het onderzoek van de mammae en het ontkleedadvies binnen het onderwijs/toetsing en de aandacht voor de transfer hiervan naar de klinische setting, zodat docenten en studenten hierbij ondersteund worden.
- Indien een docent en/of student merkt dat er in een training onprofessioneel met elkaar wordt omgegaan, of dat er grensoverschrijdend gedrag plaatsvindt, wordt dit bespreekbaar gemaakt. Dit vraagt training/onderwijs voor studenten/docenten om dit ook te kunnen doen.
- Indien er (toch) buiten het vaardigheidsonderwijs over studenten wordt gepraat, spreek diegene erop aan, of zorg dat er een melding plaatsvindt bij de coördinator van het vaardigheidsonderwijs, zodat hier een vervolg aan kan worden gegeven.

Het beschrijven van kaders rondom (individuele) belemmeringen/knelpunten bij het oefenen op elkaar per opleiding¹.

Het streven om iedere student ook de 'patiëntrol' te laten ervaren kan tot knelpunten leiden. Binnen het vaardigheidsonderwijs en de desbetreffende opleiding/faculteit is er consensus over afspraken/kaders t.a.v. uitzonderingen⁴ voor studenten op die rol, waarbij het streven blijft dat de student ook binnen een uitzondering 'patiënt' kan zijn. Onderwerpen om aan te denken bij het beschrijven van die kaders staan hieronder beschreven.

- Indien een student vanuit het principe 'oefenen op elkaar' belemmeringen voelt/ persoonlijke knelpunten heeft, wordt dit in principe met de student besproken.
 - De opleiding is verantwoordelijk voor heldere kaders, duidelijke informatie hierover, de tijdige beschikbaarheid hiervan en helderheid met wie contact opgenomen kan worden.
 - De student is verantwoordelijk voor het tijdig bespreekbaar maken hiervan (accountability).Dit gesprek vindt niet in het onderwijs/tijdens een training zelf plaats, maar bij voorkeur ruim voorafgaand aan dit onderwijs. Het kan ook zo zijn dat studenten tijdens de studie eerst 'ervaren' hoe het is om op elkaar te oefenen. Indien er dan knelpunten zijn, kunnen ze de contactpersoon benaderen.
- In het gesprek wordt besproken wat het ervaren knelpunt is, dan wel wat de reden achter het ervaren knelpunt is (dit kan voor elke student weer anders zijn). De student staat open voor dit gesprek.
- Studenten zijn zelf ook medeverantwoordelijk voor het vinden van een passende oplossing binnen de kaders van de opleiding/faculteit; ze worden gestimuleerd actief mee te denken ("wat heb ik nodig om het oefenen op elkaar mogelijk te maken") en zich te committeren aan de afspraken die worden gemaakt.
- Maak helder met elkaar welke uitzondering⁴ de contactpersoon kan toekennen (mandaat).
- Indien een student zich niet kan committeren aan de afspraken binnen de gestelde kaders door de contactpersoon, volgt een gesprek met student, contactpersoon en een derde persoon. Dit kan zijn, het hoofd/coördinator van het vaardigheidsonderwijs en zo nodig met de opleidingsdirecteur. Dit is afhankelijk van de inrichting van het proces en het beleid 'oefenen op elkaar' per faculteit. Het advies is om dit proces als afdeling/opleiding te beschrijven.
- Maak met elkaar afspraken over de duur van de afspraak (bv. geldigheidsduur van 1 academisch jaar, tussendoor follow up/evaluatie of de afspraken nog nodig zijn, wat betekent dit voor het vervolg). Indien afspraken voor 1 academisch jaar worden gemaakt, bespreek met student om tijdig contact op te nemen voor evaluatie en/of om afspraken (indien van toepassing) voor het jaar daarna te maken.
- Maak afspraken over jaarlijkse monitoring/terugkoppeling/evaluatie van afspraken en proces/beleid tussen contactpersoon en de derde persoon bv. de coördinator/hoofd vaardigheidsonderwijs en zn. met programma-coördinator/opleidingsdirecteur.
- **Wat als de docent een knelpunt ervaart tijdens trainingen van het vaardigheidsonderwijs?**
Maak dit bespreekbaar bij je leidinggevende en/of collega/vertrouwenspersoon van de universiteit.

⁴ Voorbeelden zijn:

- Tijdelijke of structurele uitzondering (1 specifieke training of meerdere trainingen)
- Niet zelf onderzocht worden of met vaste studiegenoot oefenen
- Omgang met proefpersoonschap in toetsituaties
- Afspraken rondom docent die feedback kan geven (kan zowel vanuit student als docent)

Het inrichten van het vaardigheidsonderwijs en de informatievoorziening daarover.

In deze leidraad staat beschreven met welke aspecten volgens de NVMO werkgroep Klinische Vaardigheden rekening kan (en moet) worden gehouden bij het vaardigheidsonderwijs, specifiek op die onderdelen waarbij van studenten wordt verwacht dat ze op elkaar oefenen.

Per opleiding/faculteit kunnen daarbij kaders worden opgesteld, rekening houdend met de eigen situatie en inrichting van het onderwijs. Om de afspraken en kaders te kunnen borgen, volgen hieronder enkele adviezen vanuit de werkgroep.

- Er is een duidelijk beleid t.a.v. het oefenen op elkaar en de omgang met knelpunten en mogelijke uitzonderingen.
- Verzorg tijdige informatievoorziening voor én tijdens de studie geneeskunde. Integreer daarbij actief informatie over afspraken (o.a. t.a.v. verwachtingen in het vaardigheidsonderwijs, geheimhouding en het expliciet uitleg geven waarom we op elkaar oefenen) binnen het vaardigheidsonderwijs. Dat betekent aandacht geven op internet, tijdens voorlichtingsdagen, in een eerste training/kennismakingsbijeenkomst/college van het vaardigheidsonderwijs/opleiding.
- Breng vanuit uitgangspunten en opgestelde kaders eigen gedragsprotocollen en/of informatiemateriaal (indien van toepassing) in lijn met elkaar. Probeer daarbij aan te sluiten bij de taal van de opleiding en de studenten.
- Ondersteun (intervisie) en train docenten in de omgang met evt. gespannenheid van studenten en het bespreekbaar maken van situaties rondom 'oefenen op elkaar'.
- Borg de beschikbaarheid van een contactpersoon voor studenten die knelpunten ervaren bij het oefenen op elkaar. Kijk wat hierbij een goede afweging is, waar deze contactpersoon is gesitueerd binnen de opleiding/faculteit. Het advies is dat deze persoon geen directe afhankelijke relatie heeft t.a.v. beoordelingen (indien mogelijk), tegelijkertijd heeft deze persoon wel heel duidelijk feeling met en kennis over het vaardigheidsonderwijs.
- Onderwijscoördinatoren (Ba/Ma) en opleidingsdirecteur zijn op de hoogte en ondersteunen de coördinatoren van het vaardigheidsonderwijs in deze afspraken. Ook andere betrokkenen zijn geïnformeerd cq. hebben deelgenomen aan het tot stand komen van de kaders, informatievoorziening en verwachtingen, zoals studentenraden/vertegenwoordiging, studieadviseurs, vertrouwenspersonen en anderen.
- Een gedragen beleid vraagt om investeringen/ondersteuning vanuit de faculteit om dit solide in te kunnen richten. Hiermee wordt bedoeld dat dit inspanningen en financiën vraagt t.a.v. onderwijsuren (onderwijs om afspraken te maken en verwachtingen te bespreken met studenten); tijd om kaders te formuleren, informatiemateriaal te maken (evt. filmpjes voor toekomstige studenten) en het hebben van een contactpersoon.

BIJLAGE 1.

Onderscheid 'ongemak', 'knelpunt oefenen op elkaar' en 'ervaren van een ongewenste situatie'

Omdat het oefenen op elkaar en vooral de ontkleding die daarbij (soms) nodig is knelpunten en/of belemmeringen kan geven is het belangrijk om enkele situaties van elkaar te onderscheiden.

- Ongemak (bij het aannemen van de patiëntrol)
Enige mate van ongemak voor een student in diens rol als patiënt is te verwachten, al zal dit wisselend worden ervaren door studenten. Gedeeltelijk ontkleed staan of liggen voor een medestudent die het onderzoek gaat verrichten blijft een bijzondere leersituatie. Tegelijkertijd is het ervaren van dit ongemak een leerervaring, zodat de student zich ook in kan leven in diens toekomstige patiënten. Zolang dit ongemak de student niet hindert in diens vermogen om te leren in de training/les en het gevoel van een veilige leeromgeving behouden blijft, is hierop geen actie nodig. Daarbij zal het ongemak in de loop van de tijd voor de meeste studenten verminderen, waarbij de docenten de studenten bij dit proces begeleiden.
- Knelpunt
Bij een knelpunt ervaart de student een persoonlijke belemmering om te oefenen op elkaar. Hiervoor kunnen diverse redenen zijn en iedere student zal daar ook vanuit diens situatie anders mee omgaan. In deze situatie maakt de student (ruim) voor aanvang/start van het desbetreffende onderwijs een afspraak met de contactpersoon van het vaardigheidsonderwijs om te bespreken hoe hiermee kan worden omgegaan.
- Ongewenste situatie
Ondanks de zorg rondom het oefenen op elkaar binnen een (sociaal) veilige leeromgeving is het niet uit te sluiten dat een student een onprettige/onwenselijke/onprofessionele situatie meemaakt. Hierbij kan het dan ook gaan om ervaren grensoverschrijdend gedrag. In deze situatie is het advies om dit bespreekbaar te maken met betrokkene, evt. met behulp van studiegenoot/docent/ondersteund door experts/(melding)vertrouwenspersoon vanuit de opleiding. Eventueel tijdens de training/sessie, maar in ieder geval na afloop of op een ander tijdstip, zodat dit op een juiste manier opgepakt kan worden.